Ю. В. Перебейнос,
аспірант Класичного приватного ун-ту, м. Запоріжжя

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ: ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Узагальнено підходи до визначення сутності та структури національної інноваційної системи, охарактеризовано роль держави у її формуванні, а також здійснено аналіз переваг та недоліків сучасної національної інноваційної системи в Україні.
Ключові слова: національна інноваційна система, державне регулювання.

Рушійною силою інноваційного розвитку країни є побудова принципово нової національної інноваційної системи (далі – НІС), адаптованої до вимог ринкової економіки, яка буде стимулювати зростання конкурентноздатності продукції українських підприємств, створить умови для подолання слабкого місця вітчизняної прикладної науки – відсутності зв'язку між освітою, наукою і виробництвом, а також стане каталізатором інноваційної активності, особливо в сфері наукомісткого підприємництва.

Розбудова національних інноваційних систем на сьогоднішній день є дуже складною проблемою. Посилена конкуренція на сучасному етапі глобалізації економіки привела до зростання ролі організаційних інновацій і взаємодії між учасниками інноваційного процесу, які стають ключовим фактором зростання компетенції і конкурентоспроможності підприємств, і розвиваються найбільш успішно в інноваційних системах, у яких існує інтенсивна взаємодія між виробниками та споживачами знання. Інноваційні системи розглядаються як важливий координаційний інструмент міжфірмової передачі знань та розповсюдження технологічних інновацій, створюючи унікальне організаційне середовище для виникнення синергетичного ефекту від використання сукупності факторів, що впливають на прискорення інноваційного процесу. Тому цей процес потребує особливої уваги з боку уряду, який повинен об’єднати інтереси різних учасників інноваційного процесу заради створення ефективної національної інноваційної системи.

Питаннями формування та розвитку НІС в Україні займаються багато вітчизняних дослідників, серед яких В. Геєць [1], В. Семиноженко [1], В. Грига [2], І. Крапивний [5], Л. Яремко [8] та ін. Утім слід констатувати, що на сьогодні відсутня єдина науково обґрунтована методологія формування НІС з врахуванням особливостей інноваційного розвитку України. З огляду на це, необхідність продовження наукових пошуків у цій сфері та їх актуальність не викликає сумнівів.

Метою статті є узагальнення підходів до визначення сутності та структури НІС, характеристика ролі держави у її формуванні, а також аналіз переваг та недоліків сучасної НІС в Україні.

Сьогодні не існує єдиного визначення НІС. Наприклад, у праці ОЕСР [9] наводяться такі визначення національної інноваційної системи:

− це мережа інститутів у суспільному і приватному секторах, чия діяльність і взаємодія вводить, імпортує, модифікує і розсіює нові технологій;

− це елементи і зв'язки, що взаємодіють у виробництві, дифузії і використанні нового і економічно корисного знання, яке розташоване у межах країни;

− це набір інститутів, чия взаємодія визначає інноватівний стан національних фірм;

− це національні інститути, структура їх стимулів і їхньої компетенції, що визначають темпи і напрямок технологічного навчання у країні;

− це набір чітких установ, які спільно й індивідуально сприяють розробленню і дифузії нових технологій і забезпечують умови, у межах яких уряди формують і здійснюють політику з метою впливу на процес інновацій. Як такі вони є системою взаємозалежних установ зі створення, завантаження і трансферу знання, здібностей і умов, що визначають нові технології.

На думку Л. Яремко, НІС – це сукупність взаємопов’язаних організацій (структур), що займаються виробництвом та комерційною реалізацією наукових знань і технологій в межах національних кордонів. Вона містить дві складові:

1) науково-виробничу, представлену різного роду компаніями, університетами, державними лабораторіями, технопарками та інкубаторами;

2) інфраструктурно-забезпечувальну, що включає інститути правового, фінансового та соціального характеру, які забезпечують інноваційні процеси і мають міцні національні корені, традиції, політичні і культурні особливості [8].

З метою впорядкування дефініцій НІС, враховуючи специфіку української економіки, В. Грига пропонує визначити національну інноваційну систему як мережу взаємопов'язаних інституцій наукової сфери, бізнес-середовища, держави, відповідної інфраструктури, у результаті взаємодії яких створюють, поширюють та застосовують знання й технології [2].

Л. Шаповалова трактує НІС як цілісну сукупність взаємопов'язаних у межах однієї країни інституцій, діяльність яких спрямована як на здійснення інноваційних перетворень у національній економіці загалом, так і на створення сприятливих умов для організації інноваційної діяльності [7, с. 95].

І. Крапивний підкреслює, що визначення, до яких прийшли різні дослідники, мають єдину основу – це взаємодія між різноманітними учасниками інноваційного процесу [5].

У 2009 р. в Україні було затверджено Концепцію розвитку національної інноваційної системи, відповідно до якої НІС – це сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), які задіяні у процесі створення та застосування наукових знань та технологій і визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови для забезпечення інноваційного процесу [4]. Метою розвитку національної інноваційної системи є створення умов для підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників шляхом технологічної модернізації національної економіки, підвищення рівня їх інноваційної активності, виробництва інноваційної продукції, застосування передових технологій, методів організації та управління господарською діяльністю для покращення добробуту людини та забезпечення стабільного економічного зростання.

Згідно з Концепцією [4], національна інноваційна система України включає декілька підсистем (табл. 1).

Таблиця 1

Складові національної інноваційної системи

№ з/п	*Підсистема НІС*	*Елементи підсистеми*
1	Державне регулювання	Законодавчі, структурні й функціональні інституції, які встановлюють та забезпечують дотримання норм, правил, вимог в інноваційній сфері та взаємодію всіх підсистем національної інноваційної системи
2.	Освіта	Вищі навчальні заклади, науково-методичні і методичні установи, науково-виробничі підприємства, державні і місцеві органів управління освітою, а також навчальні заклади, які проводять підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації кадрів
3.	Система генерації знань	Наукові установи та організації незалежно від форми власності, які проводять наукові дослідження і розробки та створюють нові наукові знання і технології, державні наукові центри, академічні та галузеві інститути, наукові підрозділи вищих навчальних закладів, наукові та конструкторські підрозділи підприємств
4.	Інноваційна інфраструктура	Виробничо-технологічна, фінансова, інформаційно-аналітична та експертно-консалтингова складові, а також з технополіси, технологічні та наукові парки, інноваційні центри та центри трансферу технологій, бізнес-інкубатори та інноваційні структури інших типів; інформаційні мережі науково-технічної інформації, експертно-консалтингові та інжинірингові фірми, інституційні державні та приватні інвестори
5.	Виробництво	Організації та підприємства, які виробляють інноваційну продукцію і надають послуги та (або) є споживачами технологічних інновацій

НІС представлена двома секторами – державним та приватним, кожен з яких виконує свої функції і завдання.

Організатором і натхненником його розвитку виступає держава як виразник національних інтересів та провідник довгострокові стратегії розвитку та яка в своїй діяльності нерідко користується неринковими підходами та методами.

Підприємництво виступає основною силою і виконавцем інноваційної діяльності, орієнтуючись передусім на ринкові сигнали та можливість отримання комерційної вигоди. Ці дві сили, як показує практика, можуть успішно співпрацювати, доповнюючи один одного.

Слід зазначити, що підсистема державного регулювання відіграє особливу роль в структурі НІС. Вона являється основним системоутворюючим елементом, який може створити умови для ефективного функціонування всіх інших підсистем та забезпечити їх скоординовану взаємодію.

Особлива роль державного регулювання в структурі НІС пояснюється тим, що однією з основних функцій держави є економічна функція, яка спрямована на забезпечення нормального формування, функціонування та розвитку країни, на захист існуючих форм власності та створення умов для їх розвитку. Її реалізація припускає здійснення державою діяльності за різними напрямками, в тому числі з структурної перебудови економіки, переважна підтримка стратегічних, конкурентоспроможних на світовому ринку виробництв, демонополізації виробництва, реальної підтримки виробників, в тому числі малого підприємництва цілеспрямованої інвестиційної політики та інші. Виконання державою інноваційної функції охоплює питання створення умов, стимулювання, забезпечення та підтримки інноваційної діяльності, а також охорони та захисту інтересів суб'єктів такої діяльності. Цю функцію держави можна віднести до складових її загальної економічної функції.

Разом з цим, забезпечення інноваційного характеру функціонування суспільства в сучасних умовах численних викликів є універсальною функцією держави, що повинна підтримувати соціально корисні інновації в усіх сферах життєдіяльності, а не тільки у сфері виробництва. Тому, забезпечення інноваційного характеру розвитку економічних відносин, як головного чинника підтримки конкурентоспроможності національних суб'єктів господарювання і національної економіки, є самостійною функцією держави. Це дозволяє визначити дві площини інноваційної функції держави. З одного боку, держава як інститут, який обслуговує інтереси суспільства, має забезпечувати не просто нормальну життєдіяльність її громадян, а й створювати умови для здійснення ними господарської діяльності. Тому, як єдина політична організація суспільства, що володіє спеціальним апаратом управління та видає обов'язкові для її населення норми поведінки, держава, що проголошує себе як соціальну та

правову, має орієнтуватися при здійсненні законотворчої діяльності на запровадження ефективних правил господарської діяльності. Оскільки в сучасних умовах нововведення набули характеру фактору виробництва, фактору конкурентоспроможності, то на державу має бути покладено завдання запровадження таких інструментів та механізмів, що націлені на використання суб'єктами господарювання у власній діяльності будь-яких інновацій – нововведень у широкому сенсі. Іншими словами, в рамках виконання інноваційної функції держава має стимулювати суб'єктів господарювання до ведення їх діяльності в інноваційний спосіб, тобто із застосуванням, впровадженням, реалізацією нових рішень, розробок, способів, методів, процесів, технологій.

В. Грига підкреслює, що держава в НІС відіграє роль так званого «універсального» гравця, що проявляється таким чином:

– держава виступає і споживачем інновацій, і їхнім виробником. Тобто держава, з одного боку, через свої науково-дослідні інститути та організації є важливим продуцентом нового знання,зокрема фундаментального, з іншого – безпосередньо та опосередковано може (і повинна) впливати на процеси інноваційного (технологічного) розвитку;

– безпосередній регулятивний вплив держави втілюється через обмеження свободи економічного вибору суб'єкта господарювання. Опосередкований (або не прямий) вплив здійснюють через створення умов, які заохочують суб'єкта до впровадження інновацій.

– стабільність та якість правової бази інноваційної діяльності – один із вирішальних факторів ефективної діяльності інноваційних структур;

– державна політика повинна бути науково обґрунтованою. Маємо на увазі важливість зв'язків держави з науково-освітньою та виробничою системами, наприклад, у визначенні пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, інноваційної діяльності [2].

Сутність державного регулювання інноваційної діяльності полягає в цілеспрямованому впливі органів державного управління на економічні інтереси інститутів інноваційної сфери [6].

У Законі України "Про інноваційну діяльність" вказується, що державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється шляхом:

– визначення і підтримки пріоритетних напрямків інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів;

– формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;

– створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;

– захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;

– фінансової підтримки виконання інноваційних проектів;

– стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;

– встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;

– підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури [3].

Регулювання інноваційної діяльності, відповідно до Закону України "Про інноваційну діяльність", може здійснюватися на різних рівнях управління державою різними державними структурами – від Верховної Ради України до органів виконавчої влади на місцях. Їх участь у регулюванні інноваційних процесів обумовлена тими функціями, які вони виконують у загальній системі управління економікою країни.

Основними проблемами формування і розвитку НІС в Україні є: відсутність стратегії переходу України до інноваційної моделі розвитку, недосконаліть нормативно-правової бази регулювання інноваційної діяльності, неефективність адміністративно-організаційної структури управління науково-технічною та інноваційною діяльністю, недостатній рівень фінансового

забезпечення реалізації державної науково-технічної та інноваційної політики, неефективне використання наявних фінансових та інвестиційних ресурсів для реалізації державної науково-технічної та інноваційної політики, невідповідність корпоративної структури, яка формується в Україні, вимогам інноваційного розвитку, повільне формування в Україні сучасного і масштабного ринку інноваційної продукції та інфраструктури інноваційної діяльності [5].

На сьогодні в Україні не визначені основні засади державної політики з питань забезпечення розвитку національної інноваційної системи. Державне регулювання розвитку національної інноваційної системи за такими напрямами, як формування інституційного забезпечення інноваційного розвитку національної економіки, реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності, програмно-цільове фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності, підтримка підприємницької діяльності у сфері інноваційної діяльності та трансферу технологій, здійснюється неефективно, дії центральних органів виконавчої влади не координуються, має місце дублювання їх функцій. Знижується рівень технологічного та інноваційного потенціалу національної економіки, втрачаються перспективи забезпечення його розширеного відтворення, знижується конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників.

Зазначені та інші недоліки спричинено:

– непослідовністю реалізації зовнішньої та внутрішньої економічної політики;

– відсутністю стратегії науково-технологічного та інноваційного розвитку, непослідовністю у формуванні та реалізації державної політики у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;

– недостатньою результативністю вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок, зокрема низькою активністю державних наукових установ у сфері патентування і ліцензування прав інтелектуальної власності;

– низьким рівнем інноваційної культури суспільства та неефективністю впливу освіти на його підвищення;

– домінуванням галузевого підходу до провадження інноваційної діяльності над функціональним;

– нерозвинутою інноваційною інфраструктурою;

– відсутністю ефективних економічних стимулів до оновлення суб’єктами господарювання основних фондів та здійснення інвестицій у розвиток інноваційного потенціалу;

– зниженням стимулюючої ролі плати за працю, продуктивності праці та рівня фондоозброєності працівників у наукоємних галузях національної економіки;

– недостатньою підтримкою з боку держави вітчизняних експортерів інноваційної продукції в умовах високої конкуренції на світовому ринку високотехнологічних товарів і послуг;

– незавершеністю процесів перерозподілу власності шляхом приватизації, які об’єктивно пов’язані, зокрема, з банкрутством окремих підприємств та галузей промисловості.

Разом із тим інноваційний розвиток в Україні має низку позитивних тенденцій, які повинні бути враховані в процесах розбудови НІС, а саме:

– створення сприятливих ринкових умов для впровадження інновацій у виробничу діяльність та побут населення;

– зростання споживчого попиту суб'єктів національної економіки на інноваційні продукти, технології, знання;

– посилення конкурентного тиску на внутрішньому і зовнішньому ринках, що поступово підштовхує підприємства до розуміння важливості інноваційної переорієнтації виробництва;

– активізації участі українських виробників у конкуренції на зовнішніх ринках, які висувають додаткові жорсткі вимоги до їхньої інноваційної адекватності;

– збільшенню частки іноземних замовлень українським науковцям на виконання досліджень, в тому числі з боку США та країн Євросоюзу, що є свідченням збереження ще не до кінця втраченого потенціалу фундаментальної науки.

Втім, якщо проаналізувати перелік позитивних тенденцій, то вони з'явилися не завдяки виваженій державній політиці по підтримці і розвитку інноваційних процесів, а завдяки саморегулюючим ринковим механізмам.

Розв’язання проблеми розвитку національної інноваційної системи, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності національної економіки, потребує забезпечення координації діяльності органів виконавчої влади, громадських та наукових інституцій, що є неможливим в рамках окремої програми розвитку галузей національної економіки або регіонів, а також засобами територіального чи галузевого управління.

З огляду на це, напрямком подальших досліджень повинно стати наукове обґрунтування основних засад формування збалансованої державної політики з питань забезпечення розвитку національної інноваційної системи та розробка конкретних механізмів її реалізації з метою налагодження тісних зв’язків між промисловістю, науковими та освітніми установами.

Список використаних джерел

1. *Геєць В.* Інноваційні перспективи України : моногр. / Геєць В., В. Семиноженко. – Х. : Константа, 2006. – 272с.
2. *Грига В.* Особливості формування національних інноваційних систем / В. Грига // Вісник НАН України. – 2009. – № 10. – С. 22–35.
3. Закон України “Про інноваційну діяльність” від 4 липня 2002 р. № 40-IV // Уряд. кур'єр. – 07.08.2002 р. – № 14.
4. Концепція розвитку національної інноваційної системи. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 червня 2009 р. № 680-р // Уряд. кур’єр. – 27.06.2009 р. – № 114.
5. *Крапивний І. В.* Перспективи розвитку національної інноваційної системи в Україні / І. В. Крапивний // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 1. – С. 73–79.
6. *Матюшенко І. Ю.* Перспективи створення національної інноваційної системи в Україні / І. Ю. Матюшенко [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://iee.org.ua/files/alushta/13-matyushenko-perspektyvy_stv.pdf
7. *Шаповалова Л.* Складові національної інноваційної системи та рівень їх розвитку в Україні / Л. Шаповалова // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – 2011. – № 121-122. – С. 94–98.

8. *Яремко Л.* Національна інноваційна система та її формування в Україні / Л. Яремко // Формування ринкових відносин в Україні : зб. наук. праць / НДЕІ Мінекономіки України, 2007. – Вип. 1. – С. 54–57.

9. National Innovation Systems / OECD // GD. – Paris, 1997. – 49 p.

Perebejnos Y. V. **Conceptual foundations of the national innovation system: public management perspective.**

The article summarizes the approaches to determining the nature and structure of the national innovation system, characterized the state's role in its formation and analyzed the advantages and disadvantages of modern national innovation system in Ukraine.

Key words: national innovation system, government regulation.

Перебийнос Ю. В. **Концептуальные основы развития национальной инновационной системы: государственно-управленческий аспект.**

В статье обобщены подходы к определению сущности и структуры национальной инновационной системы, охарактеризована роль государства в ее формировании, а также осуществлен анализ преимуществ и недостатков современной инновационной системы в Украине.

Ключевые слова: национальная инновационная система, государственное регулирование.